

Pitävätkö koulutuksen lupaukset?

JYRKI HILPELÄ & JUHANI TÄHTINEN

Kun peruskoulun myötä luokkayhteiskunnan kaksijakoinen koulu jätettiin taakse, harpattiin Suomessa aimo askel kohti koulutuksellista tasa-arvoa. Silloiset poliitikot ansaitsevat kiitoksen rohkeudestaan. Usko koulutuksen mahdollisuuksiin oli tuolloin vahva. Seuraavina vuosikymmeninä tapahtui paljon: sosialismin romahdus, nopea kaupungistuminen, uusliberalismi ja talouden globalisoituminen, internet ja sosiaalinen media, maahanmuutto ja ilmastonmuutos. Muuttunut maailma vaatii uudelleen arviointeja. Toiteutuuko koulutuksellinen tasa-arvo edelleen? Onko koulutuksen lupauksilla katetta? Millaisilla mittapuilla koulutuksen onnistumista pitäisi arvioida? Näihin kysymyksiin paneudutaan kirjassa *Koulutuksen lupaukset ja koulutususkko*. Kirjan ovat toimittaneet Heikki Silvennoinen, Mira Kalalahti ja Janne Varjo.

Teos on järjestyksessään toinen kasvatustieteellisen vuosikirjan, ensimmäinen vuosikirja, *Koulutuksen tasa-arvon muuttuvat merkitykset*, pureutui niin ikään erittäin tärkeään kysymykseen. Tasa-arvon ajatus on vuosikymmenet ollut koulutuspolitiikan keskiössä. Viime aikoina on kuitenkin jouduttu kysymään, horjuttaako yksilöllistä menestystä ja kilpailua korostava uusliberaali ajattelu sen asemaa.

Tämäkertaisen vuosikirjan toimittajat ovat ahkeroineet kirjaan laajahkon johdannon ja loppuun tiiviin yhteenvedon. Muuten teos jakautuu kolmeen loh-

koon lukujen sisällön mukaan: ”Koulutuksen monet lupaukset”, ”Koulutuslupauksen laittamalla” ja ”Lupausta lunastamassa – kuluttajien kokemuksia koulutusvalinnoista”. Kirjassa on kaikkiaan 11 lukua ja 23 kirjoittajaa. Kun teos sisältää näin monta kirjan pääteemaan sopivaa tekstiä, piirtää se monipuolisen kuvan koulutuksen eri sektoreihin liittyvistä lupauksista ja odotuksista, ja paljon muustakin.

Teos on tutkimusmetodeiltaan monipuolinen, osin jopa kekseliäs. Kirjan luvut ovat pitkiä, 25–40-sivuisia. Osin se voi kertoa perusteellisuudesta, osin puolitiehen jääneestä jäsenyyksestä. Tiivistäminen olisi tehnyt hyvää osalle kirjoituksista. Kieli on paikoin kankea. Yksitoikkoinen nyansseja vailla oleva kieli ei ole tieteellisen esityksen välttämätön tunnuspiirre. Mutta kun englanniksi kirjoittaminen on yhä suosittumpaa, on hienoa, että vielä edes yritetään kirjoittaa suomeksi.

Kirjan johdannossa toimittajat määrittelevät ensin, mitä koulutususkko-käsitteellä tarkoitetaan, ja luovat tämän jälkeen katsauksen ”suomalaisen” koulutususkon vaiheisiin ja muotoutumiseen. Koulutususkko-käsite, joka toimii koko teoksen kokoavana ”punaisena lankana”, ilmentää sitä nyky maailmassa vallitsevaan käsitystä, joka korostaa koulutuksen kaiken kattavaa hyötyulottuvuutta. Vahva koulutususkko hyötykorostuksineen antaa perusteen ensinnäkin sille, että yhteiskunnan kan-

Heikki Silvennoinen & Mira Kalalahti & Janne Varjo (toim.)
Koulutuksen lupaukset ja koulutususkko
Kasvatustieteellisen vuosikirja II
Suomen kasvatustieteellinen seura, 2018

nattaa pitää yllä laajaa ja kallista koulutustarjontaa, ja toiseksi sille, että jokaisen kannattaa hankkia itselleen muodollinen koulutus, koska näin itse kullekin avautuu paremmat elämän- ja eteenpäinmenomahdollisuudet.

Kun kansakoulu oli alkuvaiheessaan, koulutuksen tarkoitus oli kirjoittajien mukaan ennen kaikkea integroida köyhä, irrallinen ja arvaamaton rahvas yhteiskuntaan. Sen koettiin olevan uhka poliittiselle vakaudelle. Kirkon otteen löystyessä tarvittiin uusi moraalisen säätelyn instrumentti. Rahvas ei nähnyt koulutuksella emansipatorista merkitystä: oli jopa vaikea saada kouluun oppilaita, kun vanhemmat pitivät moista järjestelyä tyhjänpäiväisenä. Toimittajien antama kuva on karu. Olivatko valistushenkiset iskulauseet kuten ”sivistys kuuluu kaikille” tai ”sivistys on osa ihmissyyttä” tuolloin kokonaan vaila merkitystä? Rahvaassa syntyi jonkinlainen koulutususkko vasta sitten, kun se näki, että vaatimatonkin koulutus saattoi siivittää sosiaaliseen nousuun.

Teoksen toimittajien mukaan viime vuosina onkin kysytty, onko koulutus sittenkin periytyvää. Tai voiko koulutuksella pa-

rantaa omaa asemaa tilanteessa, jossa kaikki muutkin koulutautuvat. Kun korkeakaan koulutus ei enää suojaa työttömyydeltä, kannattaako koulutus? Koulutususkoon on siis alkanut ilmaantua säröjä, samalla kun Silvennoisen, Kalalahden ja Varjon mukaan koulutususkko on eriyntynyt eri koulutusasteiden suhteen.

Teoksen artikkelien yhdeksi yhteiseksi tarkastelukulmaksi, josta omaa aihepiiriä avataan ja tuloksia tulkitaan, nousee uusliberalistinen koulutusideologia. Koulutuksesta tuskin voi tänään kirjoittaa ottamatta kantaa uusliberalismiin. Useimmissa teksteissä kuitenkin mainitun ideologian lähtökohditiin suhtaudutaan vähintäänkin kriittisesti. Vahvimman vaihtoehdon sille kirjan teksteistä tarjoaa Ari Siveniuksen, Veli-Matti Värrin ja Jani Pulkin laatima luku ”Ekologisemman sivistysajattelun haasteita aikamme taloudellistuneessa arvoympäristössä”. Mutkikas otsikko kätkee taakseen kirjoituksen, jota voi pitää eräänlaisena aikamme koulutusideologian vastakehikkona, ajatteluna, jonka ajankohitaisuutta kukaan tuskin voi kiistää. Uskallammekin esittää, että artikkelissa luonnosteltu tulkinta tarjoaa kirjan muille luvuille eräänlaisen toimivan ”vastatulkintakehikon”, vaihtoehdon kaipaasti hyötyä korostavalle uusliberaalille koulutusideologialle.

Siveniuksen ja kumppanien esitys on pohjavireeltään heidiggerilais-frankfurttilainen luotaus ihmisen ideaaliseen olemisen tapaan ja siihen, miten tuo tapa on vääristynyt. Kirjoittajat avaavat pohdintansa saksalaisella, meillä melko vähän tunnetulla Dietrich Bennerillä (s. 1941). Hän on kasvatustieteen teoreet-

tisen suuntauksen edustaja. Bennerin mukaan ihmisen olemista konstituoivat joukko välttämättömiä käytäntöjä, joista yksi on kasvatustieteellinen. Nämä käytännöt ovat keskinäisessä vaikutusyhteydessä, mutta ne eivät palaudu toisiinsa eikä mikään niistä saa sanalla toiselle päämääriä. Kuvattu ideaalinen tila on kuitenkin altis vinoutumiselle, kuten monet historialliset esimerkit osoittavat. Omana aikanamme talousajattelu on ylittänyt reviirinsä ja tunkeutunut muiden käytäntöjen alueille. Se on läpikotaisin instrumentaalista ajattelua (Horkheimer). Se tähtää tuottoon sijoitetulle rahalle, korostaa ihmisten välistä kilpailua ja jättää yhteiskunnalliset ratkaisut markkinoille. Koulutuspolitiikassa kilpailuideologia korvaa pyrkimyksen tasa-arvoon. Ratkaisevaa on se, että talousajattelu ei tee eroa halujen ja välttämättömien tarpeiden välillä. Haluista on saatu kapitalistisen talouden koskaan sammumaton moottori.

Alistavaa ja tuhoavaa talousajattelua vastaan kirjoittajat asettavat ekologisen sivistysajattelun. Sen avainkäsitteitä ovat kohtuus ja vastuu elinympäristöstä kokonaisuudessaan (Jonas, Berry). Ylimielisen kaikkivoipaisuuden sijaan ihmistä luonnehtivat tässä ajattelussa nöyryys, sympatia, kärsivällisyys, anteliaisuus ja mielikuvitus. Välinearvojen asemesta elämää ohjauvien arvojen tulee olla itseisarvoja – sellaisia kuin hyvyys, totuus ja kauneus. Ihmisen tulee palata osaksi ja vain osaksi suurta luonnon järjestystä. Muutenkin kirjoittajien esittämä tulkintakehys korostaa ajattelemisen arvoisesti kasvatuksen ja koulutuksen suhteellisen autonomian ja perinteisen sivistysajattelun palauttamisen keskeisyyttä kasvatuksen ja koulutuksen johtotähteksi.

Koulutuksen monet lupaukset -osio pitää sisällään lisäksi Hanna Laalon, Heikki Kinnarin ja Heikki Silvennoisen sekä Johanna Lätin artikkelit. Ensin mainitut ruotivat artikkelissaan poleemiseen tyyliin yrittäjyyskasvatusta. Esitys on tarpeen. Yrittäjyyskoulutuksesta toivotaan päättäjätahoilla innovatiivisuuden, kilpailukykyyn, kasvun ja työllisyyden vauhdittajaa. Kun moni akateeminenkin kansalainen on työttömyyden takia joutunut vastentahtoisesti pienyrittäjäksi, niin miksei sitten valmennustakin mainittuun toimintaan? Mutta kysy ei ole vain tästä. Yrittäjyyskasvatuksen puolestapuhujien tarkoituksena on viime kädessä luoda ”uusi ihminen” – taas kerran. Tämä uusi ihminen on luova, aloitteellinen, kunnianhimoinen, riskejä kaihtamaton, riippumaton ja ahnas uuden oppimiselle. Markkinoilla hän on kuin kala vedessä. Se, jolla ei näitä ihannehimisen ominaisuuksia ole, saa syyttää huono-osaisuudestaan vain itseään. Yrittäjyyskasvatusta rakentaa uusliberalismin hengessä kuvaa menestyjästä. Mutta kuten David Orr toteaa (s. 119) ”planeettamme ei tarvitse enempää menestyneitä ihmisiä”. Kuten tutkijat osoittavat, yrittäjyys näyttäytyy tämän hetken koulutuspoliittisissa, yliopistoakin koskevissa linjauksissa ja diskursseissa lähes kaikkeen ratkaisun tuovana lääkkeenä, tienä dynamisempaan, edistyvään ja parempaan maailmaan. Kirjoittajat itse suhtautuvat tähän kaiken nielevään liikemaailmasta tulevaan tulkintakehikkoon vähintäänkin varauksellisesti. Ja aiheesta.

Johanna Lätti puolestaan avaa artikkelissaan monipuolisesti ja kiinnostavasti yliopistojen tasa-arvo suunnitelmia erityisesti sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta. Luvun loppua kohden lukijassa herää kysymys, onko näillä dokumenteilla todellista painoarvoa tilanteessa, jossa yliopistot kilpailuhenkisesti luovat huippuyksiköitä huippututkijoihin. Kirjoittajankin mukaan sukupuolten tasa-arvon todentumista tulisi jatkossa tarkastella yleisten linjapaperien – jotka olivat hänen tulkintansa pohjana – lisäksi yliopistojen konkreettisten tekojen ja toiminnan näkökulmasta. Lätti esittää tekstissään aiheellisen kysymyksen, millaiset naiset ja miehet nousevat vallitsevissa oloissa akateemisille johtopaikoille. Ehkä aavistamme vastauksen. Ajatella häntä – naista tai miestä – joka on luopunut perheestä, ystävistä ja harrastuksista, jonka julkaisujen virta on katkeamaton ja joka on viimeksi pitänyt lomapäivän 15 vuotta sitten. Ja lopuksi hän saa ylistävän nekrologin maan valtalehdessä, mutta sitä hän ei pääse lukemaan.

Koulutuslupauksen laitamilla -osio rakentuu sekä kolmeen tekstiin. Osion avaa Päivi Armilan ja Mari Käyhkön syrjäseutujen nuorten haastatteluihin pohjautuva tutkimus mainittujen nuorten toisen asteen koulutukseen hakeutumisesta. Lisäksi tutkimukseen on tuotu yhden oppilaanohjaajan näkemyksiä. Kun kaupungit kasvavat ja maaseutu autioituu, karkaavat toisen asteen oppilaitokset syrjäseutujen nuorilta yhä kauemmaksi. Syntyy uutta koulutuksellista eriarvoisuutta. Nuoret elävät ”kapeiden valinta-avaruuksien ympäristöissä”, kuten kirjoittajat kauniisti totea-

vat. Silti nuoret eivät surkuttele itseään, vaan punnitsevat järkevästi eri mahdollisuuksia annetuissa oloissa. He eivät ole luovuttaneet, vaan uskovat koulutukseen. On mietittävä kyytejä, koulupäivän pituutta, omaa jaksamista tai sitten muuttoa toiselle paikkakunnalle ja yksin pärjäämistä. Toisaalta jos on niin onnellisesti, että paikkakunnalla vielä toimii lukio, se on pienenä vapaa suorituspainesta ja intiimin turvallinen. Armilan ja Käyhkön tutkimusartikkeli nostaa esiin kaiken kaikkiaan tärkeitä huomioita niin yleisesti nuorista, heidän kouluvalinnoistaan ja koulutususkostaan kuin niihin läheisesti liittyvistä koulutusmahdollisuuksista.

Seitsemän hengen työryhmä, jonka ensimmäisenä nimenä on Tuomas Zacheus, on laatinut luvun ”Maahanmuuttajataustaiset nuoret ja koulutuksen lupaus”. Tutkimuksen kohdejoukon harkinnanvaraisen otoksen muodostavat valittujen koulujen yhdeksäsluokkalaiset. Se sisältää sekä maahanmuuttajataustaiset että kantasuomalaiset nuoret. Tämä mahdollistaa vertailun. Kun usko koulutukseen ja luottamus tulevaisuuteen ovat keskeisiä sosiaalisen integraation kannalta, ei ole yhdentekevää, miten maahanmuuttajataustaiset nuoret niihin suhtautuvat. On huomattava, että joukko ei ole homogeeninen. Kun tutkijat jakoivat maahanmuuttajataustaiset nuoret Euroopan alueelta ja Euroopan ulkopuolelta tulleisiin, osoittautui, että ulkopuolelta tulleet uskovat vahvimmin koulutukseen. He tähtäävät korkealle – osin vanhempien toivomuksesta – vaikka koulumenesitys jäisi vaatimattomaksi. Koulutuksen lupaus jää usein täytty-mättä, koska halutut opiskelu-

paikat ovat ankarasti kilpailtuja.

Millaisia tavoitteita vaikeavammaisten koulutukselle asetetaan? Miten lupaus heidän kohdallaan täyttyy? Aarno Kauppi-la, Reetta Mietola ja Anna-Maija Niemi ovat ottaneet tehtäväkseen sen selvittämisen. Heidän työkalunsa on ajatus diskurssista, jossa käsitteen nimi pysyy samana, mutta sisältö voi ”kiinnittyä”, ”venyä”, ”taipua” tai ”kurtistua”. Kun vallitseva uusliberaali ajattelu vaatii jokaista oikeuttamaan olemassaolonsa työpanoksella, pitää vaikeavammaisenkin koulutuksen tähdätä työpaikkaan avoimilla työmarkkinoilla. Mutta kun työllistyminen on jokseenkin mahdotonta, syntyy diskurssin rajoissa ”koulutuksen julma lupaus”. Kysymys siitä, eikö koulutus voisi olla itseisarvoista ilman sidosta työllistymiseen, on mielestämme kysymys, joka pitäisi yleisemminkin esittää aikamme koulutuspoliittisia linjauksia tekeville päättäjille. Muutenkin artikkelissa esiin nostettu ”koulutuksen julma lupaus” -käsite voisi tarjota yhden erittäin hedelmällisen näkökulman, jonka avulla olisi syytä avata laajemminkin nykyisen vahvan koulutususkomme perusteita ja koulutukseen liittyviä lupauksia.

Kirjan viimeinen osio, Lu-pausta lunastamassa – kuluttajien kokemuksia kouluvalinnoista, sisältää niin ikään kolme erillistä tekstiä. Jenni Tikkasen ja Sonia Lempisen tutkimuksen mukaan vanhemmat ovat varsin tyytyväisiä peruskouluun. Vanhempien myönteinen näkemys lastensa kouluviihtyvyydestä ja oppimisesta koulussa on riippumaton koulun sosioekonomisesta statuksesta. Lapsen kouluhyvinvointi ja kodin ja koulun yhteistyö nähdään kuitenkin pa-

rempina, jos koulun sosioekonominen status on korkea (s. 307). Tämä tulos ei tue oletusta, että koulujen välillä olisi jyrkkiä eroja.

Osion aloittava Tiina Valkendorfin tutkimus ”Kouluvalintakeskustelu ja lähikoulun ’ongelma’” viekin sitten yllättäen toisiin ajatuksiin. Suurissa kaupungeissa koulu on tunnetusti valittavissa. Mutta millä perusteilla valita, kun ”tuotteesta” eli koulusta on vain niukasti julkista tietoa? Luonnolliseksi tietolähteeksi muodostuvat silloin netin moninaiset keskustelupalstat. Anonyymina käydyissä keskusteluissa vanhemmat voivat vaihtaa kokemuksia ja mielikuvia kouluista. Vanhemmat pyrkivät tunnistamaan tarjolla olevista ”huonon koulun” tunnusmerkkejä, kuten kantasuomalaisia ”ongelma-

perheitä” tai maahanmuuttajataustaisten suuren määrän. Toisin suhde maahanmuuttajiin ei ole yksiselitteisen kielteinen (s. 257–260). Jotkut vanhemmat ovat valmiita jopa osoitekikkailuun saadakseen lapsen oletetusti hyvään kouluun (s. 267).

Viimeinen luku ennen yhteenvetoa käsittelee lukion ja ammattikoulun yhdistävää tutkimintoa. Outi Lietzén ja Heikki Silvennoinen toteavat, että yhdistelmätkinto täyttää opiskelijoiden toiveet lupaamalla sekä työllistymisen että mahdollisuuden korkeakouluopintoihin. Opintojen sujuvuudessa kahden koulumuodon yhteiselossa on kuitenkin runsaasti toivomisen varaa.

Kokonaisuudessaan kirja on tärkeä kartoitus oman aikamme koulutuspolitiikasta. Teos kan-

nattaa hankkia ja lukea ajatuksella, vaikka sen aihepiirit eivät juuri omia tutkimusaiheita satuisi sivuamaankaan. Toivoisimme myös, että kirja löytäisi lähitulevaisuuden koulutuslinjauksia tekevien käsiin. Ken tämän teoksen jaksaa lukea – sillä lukijaltakin teoksen koko lukeminen vaati aikaa ja vaivannäköä – saa varmasti uutta pohdittavaa koulutuskysymysten tarkasteluun. Sen voimme luvata. Mieleemme kirjasta jäi erityisesti vahva vastakohtaisuus yhtäältä yrittäjyyskasvatuksen eetoksen ja toisaalta ekologisen sivistysajattelun ihmisihanteen välillä. Kompromissit eivät tule kysymykseen. Kumpi näistä kahdesta antaa suunnan tulevalle koulutuspolitiikalle? Se on historiallinen valinta.